

**ДАНИЛО ВУЈОВИЋ\***  
**НЕДЕЉКО ЦВЕТКОВИЋ**  
Академија за националну безбедност  
Београд

UDC: 355/359:355.01  
Прегледни рад  
Примљен: 17.04.2021  
Одобен: 15.05.2021  
Страна: 87–100  
DOI: 10.51738/Kpolisa2021.18.2г.1.06

## ДЕРАДИКАЛИЗАЦИЈА БОРАЦА ПОВРАТНИКА И ДОМАЋИХ ТЕРОРИСТА

**Сажетак:** Последњих неколико година, са захуктавањем Мигрантске кризе и поразом Исламске државе, повратак страних бораца, који су из Европе отишли у Калифат и прикључили се тамошњем сукобу, као и проблем радикализованих појединаца који су већ на тлу Европе дошао је у фокус безбедносних стратегија европских држава. Оваква ситуација утицала је на ауторе овог рада да као циљ истог одреде могуће приступе решавању овог безбедносног изазова. Предмет рада обухвата како процес дерадикализације, као јединог хуманог приступа овом феномену, тако и процес радикализације, као неопходан за разумевање настанка појединаца који су носиоци безбедносних ризика. Рад се бави и превентивним радом усмереним ка ризичним социјалним групама, као и коришћењем индивидуализованог и мултисекторског приступа радикализованим појединцима. Посебан осврт у раду посвећен је програмима дерадикализације као виду институционализованог приступа решавању овог проблема. У закључним разматрањима аутори износе своје виђење адекватног приступа радикализованим појединцима, као и улога које поједини делови друштва имају у истом.

**Кључне речи:** дерадикализација, радикализација, борци повратници, домаћи терористи, програми дерадикализације, фазе радикализације

### Уводна разматрања

Масовна мобилизација страних бораца, који су од почетка оружаних сукоба у Сирији кренули у ову земљу како из земаља Блиског истока и Северне Африке, тако и из западноевропских земаља, затим масовни покрет цивилног становништва са ратом захваћених подручја Блиског истока и Северне Африке ка Западној Европи и континуирана еволуција терористичке претње вратили су фокус европских снага безбедности, институција државе и цивилног друштва

---

\* danilovujovic86@gmail.com

на проблеме проналажења, безбедносног неутралисања и збрињавања повратника, те откривања и неутралисања домаћих (*homegrown*) терориста (Musolino 2019, 15). Ови безбедносни ризици настају под утицајем агенаса радикализације, којима су развој комуникационих технологија и хаос већ поменутих сукоба и Мигрантске кризе у великој мери отворили низ могућности за ефикасно деловање. У корену новонасталих проблема налазе се појмови регрутације и радикализације као покретача појединаца у смеру придруживања или помагања терористичких организација, било да су у питању страни борци, односно лица која су се придружила сада већ територијално несталој Исламској држави, или домаћи терористи који представљају темпирану опасност по цивиле из своје околине. Други ниво опасности за који је кључан, сада већ деценијски, феномен Мигрантске кризе су повратници, односно управо поменути страни борци, који се након пораза Исламске државе враћају на територије својих матичних држава, а који као такви стављају читав безбедносно-социјални систем тих држава на до сада незабележен тест. Приликом решавања оваквих изазова неопходно је развити системе детекције лица, издвајања оних за које се располаже подацима да су директно или индиректно учествовали у извршењу терористичких злочина, али и њиховог хуманог неутралисања, процесуирања и дерадикализације, при чему се на прво место, као једино дугорочно решење наведених безбедносних проблема, мора ставити ефикасан и хуман програм превенције, јер само без могућности стварања нових бораца можемо говорити о поразу тероризма.

### **Радикализована лица - безбедносна претња**

Када говоримо о безбедносним изазовима Мигрантске кризе у периоду након пораза Калифата 2019. године на прво место морамо ставити могућност повратка страних бораца са сиријског ратишта у своје матичне земље (Hoffman and Furlan 2020, 2), при чему су нама свакако најинтересантније земље Европске уније, односно транзит тих лица преко територије Р Србије. Паралелно са повратницима, најозбиљнији изазов представља тзв. *домаћи* или *homegrown тероризам* који је, након напада у Лондону 2005. године, јасно дао до знања светској јавности да је опасност од тероризма постала општа, а да терориста може бити било ко од припадника локалне заједнице (Крстић 2019, 130).

Постојање феномена страних бораца присутан је у јавности још од сукоба у Авганистану 80-их година 20. века и односи се на одлазак екстремиста на ратишта широм света као претњу глобалној безбедности (исти ти екстремисти су касније учествовали на другим ратиштима, попут оног у БиХ) (Pokalova 2020, 12). Успон овог феномена поклапа се са периодом експанзије исламистичког тероризма и истовременим нестајањем левичарског и десничарског тероризма у Европи (Грбић и Лечић 2020, 86). Развој модерних технологије, на првом месту транспорта и комуникационих мрежа, на глобалном нивоу повољно су утицали на пролиферацију овог феномена, посебно са становишта регрутације и радикализације потенцијалних бораца. Процена је да се око 40.000

страних бораца придружило Исламској држави у протеклих шест година од чега скоро 5.000 лица из Европе (Somolli 2020), од којих је око 1000 са Балкана, односно 20% укупног броја из Европе (Симеуновић 2016). Највећи „извозници” су Немачка, Француска и Велика Британија, а у односу на број становника Белгија, Данска и Шведска. Међутим разлоге за експанзију броја страних бораца, који одлазе у иностранство са циљем извршења, помагања или учешћа у терористичким актима или пак учешћа у обуци терориста, треба тражити и у насилној динамици глобалне политике која је допринела настанку специфичних транснационалних идентитета, хибридних регионалних поредака и нових национализма (Курди, Палестинци, Балкан) (Strazzari 2016, 61).

Домаћи терористи са друге стране често су припадници друге или чак треће генерације имиграната (Holtgraves 2012, 9), који вођени психолошким или идеолошким мотивима потпадају под утицај регрутета или врбоватеља, који раде за терористичке организације (Precht 2007, 38). Ови појединци могу бити радикализовани и кроз контакте са повратницима са ратишта, а представљају највећу непознаницу када је у питању безбедносни сектор, будући да је готово немогуће извршити њихову идентификацију. Са губитком територије и наставком миграција становништва ка ЕУ, Исламска држава ће се све више окретати управо домаћем тероризму (Speckhard and Shajković 2018, 95). Опасност од домаћег тероризма и његова непредвидивост јасно су дале до знања да једнострано приступ више није довољан, односно да је неопходна интеграција свих аспеката анти-тероризма.

### Карактеристике процеса радикализације

Разматрајући обе појаве, стране борце који временом постају повратници, и домаће терористе, долазимо до закључка да и једни и други у свом развоју од анонимног појединца до терористе пролазе кроз изванредан број фаза. Међу овим фазама као најважније и заједничке истичу се: 1) радикализација и регрутација, 2) активација и 3) дерадикализација и реинтеграција.<sup>1</sup>

Као почетни стадијум трансформације појединца у активног учесника терористичке борбе, фаза радикализације и регрутације је од суштинског значаја за сагледавање и разумевање безбедносног изазова који представљају повратници и домаћи терористи. Радикализација је „процес током којег појединац или група усвајају екстремне политичке, друштвене или верске идеале и тежње које одбацују или подривају „статус кво” или подривају савремене идеје и изразе слободе избора” (Goshi and Van Leuven 2017, 12). Иако најчешће представља први степен ка употреби насиља као средства за постизање политичких циљева (тероризам), не можемо извести генерализујући закључак о

<sup>1</sup> „Средином децембра 2014. године чланови Светског антитерористичког форума (GCTF), асоцијације која окупља 30 држава и ЕУ, су се састали у Маракешу под заједничким председавањем Марока и Холандије. На почетном састанку нове радне групе истакнути су кључни кораци неопходни за имплементацију Резолуције 2178 Савета безбедности из септембра 2014. године. Поменути кораци се односе на радикализацију до насилног екстремизма, регрутацију и помагање, путовање и борбу, повратак и реинтеграцију.” (Schmid and Tinnes, 2015, 45)

процесу радикализације, с обзиром да је у питању индивидуални процес у коме учествује више фактора и који се одвија под снажним утицајем групне динамике и ширих друштвених околности (Kulturni centar DamaD [KCD] 2018, 17). Радикализација уколико није повезана са насиљем или другим незаконитим радњама као што је подстрекивање мржње, не представља друштвену претњу(2).

Као процес који се у великој мери поклапа са радикализацијом, односно са њом чини целину, иако нису међусобно замењиви појмови, регрутација омогућава терористичким организацијама активну контролу над протоком лица кроз њихову организациону структуру. Сама регрутација је вишефазни процес који се базира на поступној транзицији, при чему се уз значајну улогу медија, од он-лајн платформи и друштвених мрежа до традиционалних форми попут телевизије и радија, пролази процедура од скенирања популације (утврђивањем који део исте има приступ медију преко кога се врши регрутација), идентификације потенцијалних мета (међу већ скенираном популацијом), дефинисања неопходних приступа и техника, идеолошке трансформације, па све до фазе активације односно извршења терористичког акта или одласка на страну ратиште. Врбоватељи су веома успешни у искоришћавању психосоцијалних фактора који утичу на појединце који су подложни радикализацији, при чему је честа појава и такозване само-радикализације, која након успостављања шаблона понашања примарно кроз он-лајн изворе води ка јачању везе са идеологијом групе, и ланчане радикализације, у којој мете радикализације утичу на нове потенцијалне мете (Weimann 2016, 81-82).

Трансформација појединца у терористу је процес који са собом носи и одређене промене, како код самог појединца, тако и у очима јавности. Међу знацима радикализације истичу се: 1) промена изгледа, начина одевања и језичког изражавања; 2) промена имена; 3) промена ставова и понашања према другима; 4) битна промена интересовања; 5) изненадна промена круга пријатеља, удаљавање од породице и дугогодишњих пријатеља, изненадни сукоби у школи и напуштање исте; 6) прекид комуникације са досадашњим ауторитетима и позивање на нове ауторитете; 7) прате радикалне/екстремне садржаје на друштвеним медијима; 8) затворености и испољавање незадовољства; 9) нетолеранција за другачије; 10) повећана раздражљивост и агресивност поготово у ситуацијама када се оспоравају поједини ставови; 11) одобравање насиља и непоштовање женских особа (мизогини ставови) (KCD 2018, 18).

Постоје разни фактори који утичу на приближавање појединаца радикалним, на првом месту религијским, идејама. Иако веома утицајни фактори друштвено-економског карактера нису једини који делују на поменута лица, већ у највећем броју случајева делују синергично са унутрашњим факторима карактера појединца.

Када говоримо о факторима који утичу на радикализацију можемо формирати две оквирне целине: факторе подстицања и факторе привлачења. Фактори подстицања су негативна друштвена, културна и политичка обележја друштвеног окружења која утичу на појединца и гурају га на пут радикализа-

ције: реакција на трауматска искуства, маргинализација, неједнакост, дискриминација, прогон или перцепција прогона, јаз између личних/колективних жеља и могућности, лична криза идентитета, недостатак животних циљева и перспектива, ограничен приступ квалитетном и релевантном образовању, ускраћивање права и грађанских слобода, нерешени историјски, политички конфликти и друге друштвено-економске неправде. Фактори привлачења су снаге које могу бити атрактивне потенцијалним терористима. Они делују повезујуће и привлачно за укључивање у радикалне групе, подстичу осећај сродства, јунаштва, авантуре, економске добити и самоспознаје, а могу бити: идеологија (која усмерава кривицу на друге), харизматични вођа, сигурно место, добро организована група јасног дискурса и ефикасног програма, приход и/или запослење у замену за чланство. Обе врсте фактора су ретко сами по себи одлучујући, већ делују заједно (Schmid and Tinnes 2015, 38).

### **Дерадикализација као концепт очувања безбедности**

У основи дерадикализације, као полазне тачке за успешну реинтеграцију појединца (у нашем случају повратника са ратишта или домаћег терористе), налази се процес трансформације понашања кроз промену идеја, односно реформу мисли, при чему експерт за тероризам Даниел Бајман управо промену идеја током радикализације наводи као „најважнију и истовремено најтежу за прецизно одређивање” (Buman 2015, 591 цитирано у: Hoffman and Furlan, 2020, 9). На овај начин демобилизовани појединци кроз одрицање од насиља стичу први услов за повратак у матичну заједницу (Radicalisation Awareness Network Centre of Excellence [RAN] 2016, 4). Суштинска динамика у оквиру процеса дерадикализације одвија са између латентног и манифестног дела људског понашања односно на оси појединац - друштво. Овај процес се у највећем броју случајева води кроз неку врсту програма дерадикализације. Сваки од ових програма базиран је на низу ступњева или фаза које радикализовани појединац пролази у свом повратку односно раздвајању од тероризма. Важно је нагласити да појединац може бити раздвојен од тероризма, физички и емоционално, али то не значи да је и дерадикализован, с обзиром да исти појединац може и даље на нивоу идеја нагињати ка екстремним становиштима верујући притом у моралну исправност истих (KCD 2018, 139). Када говоримо о фазама дерадикализације можемо навести више термина попут демобилизације, преласка, деескалације, рехабилитације и др., при чему сваки од ових термина описује појединца даљег или ближег учешћу у терористичкој борби или повратку у свакодневно друштво. Програми дерадикализације морају бити прилагођени лицима која се налазе у било којој од ових фаза, као и тренутним друштвено-политичким и другим факторима сваког појединачног случаја (Govier and Boutiland 2020, 102).

Као процес дерадикализација се не може ограничити само на рехабилитацију радикализованих појединаца и њихову реинтеграцију у друштво. Свака држава која проблем радикализованих појединаца доживљава као стратешки мора заузети став да у процес дерадикализације треба уврстити и превенцију,

поред већ очигледних елемената као што су интервенција и рехабилитација, те агенсе продуженог деловања који се базирају на јачању отпорности локалне заједнице и друштва у целини на идеје које заступају радикални и екстремистички покрети (Schmid and Tinnes 2015, 41). На овај начин се спектар активности идеологија које воде ка насиљу сагледава у целини и дејствује се у свакој фази процеса радикализације и регрутације које спроводе терористичке организације. Овакав „холистички приступ заснован на промовисању и практиковању дијалога” (KCD 2018, 20) је карактеристичан за већину земаља ЕУ.

### **Превентивни приступ идеолошком елементу радикализације**

Превенција као процес стварања услова за отпорност друштва на утицаје идеја насиља које пропагирају терористичке (и друге екстремистичке) организације је у основи стратешког приступа дерадикализације (Stephens and Sieckelinc 2020, 143). Да би превентивни приступ имао успеха актери који на њему раде морају се базирати на толеранцији, недискриминацији, основним слободама и солидарности, као и дијалогу у оквиру различитих верских групација, али и друштва у целини. Такође, неопходно је предузимати иницијативе по питању образовања, стручног усавршавања, пословних прилика и друштвене интеграције за појединце из угрожених социјалних група. У овом контексту је од суштинске важности утврдити који део популације је ризичан за радикализацију при чему треба настојати да се избегне утицај предрасуда и профилисања појединих друштвених група (United Nations Development Programme [UNDP] 2016, 5). Наиме, препознавање ризичних појединаца, које је битно и за шири оквир од превенције, мора се заснивати на комуникацији кроз коју долази до поступног успостављања поверења и прихватање као основе за дугорочно позитиван приступ датом случају (Radicalisation Awareness Network Centre of Excellence [RAN] 2017, 50).

Као дугорочни циљеви приступа превенције у борби са екстремним идејама терористичких организација наводи се изграђена безбедносна култура становништва, која кроз поседовање специфичних знања, вештина и способности као и усвајање одговарајућих ставова, омогућава адекватан одговор појединца и друштва у целини на изазове радикализације (KCD 2018, 139). Рана идентификација узрока и фактора који погодују ширењу идеја радикализације и насиља, као и рана идентификација циљних група и метода којима се користе агенси радикализације такође спадају у категорију стратешких циљева дерадикализације. На крају морамо додати и развој вештине стратешке комуникације, као и успешну реинтеграцију радикализованих особа (10).

Као стратешки циљ, идентификација појединаца и група ризичних са становишта пријемчивости за радикалне идеје терористичких група намеће се као почетни корак у превенцији радикализације (Šaranović 2020, 264). На примеру повратника са ратишта може се видети како средина, нарочито она која заузима осуђујући став према овим лицима, може узроковати осећај одбачености и остракизованости што чини ова лица идеалним метама за даљу радикализацију како њих самих, тако и лица са којима ступају у контакте. Осо-

бине које појединци подложни радикализацији испољавају могу се одредити са високим степеном прецизности, при чему није неопходно да свако ризично лице испољава све особине из ове скупине. На првом месту то су особе које трагају за идентитетом, односно испољавају неку врсту кризе идентитета кроз трагање за групом којој ће припадати, при чему често одбацују своју матичну друштвену групу. Такође, то су лица која су одвојена од шире групе која припада њиховој култури или верској припадности. Ова одвојеност не мора бити стварна, довољно је да је перципирана од ризичног појединца или групе као стварна. Оваква лица даље често испољавају незадовољство сопственом позицијом у друштву и имају тешкоће у друштвеној интеракцији, при чему могу да трпе, или перципирају да трпе, расизам и дискриминацију, при чему и сами верују у ригидне родне стереотипе и привилегије мушкараца. Могуће је да ова лица имају и озбиљне породичне проблеме, као и трауматична искуства. Такође, они често испољавају мањак емпатије, позитивне ставове према агресивном понашању, мањак самопоштовања и тешкоће у разумевању последица својих активности, што може бити, али није нужно, последица поменутих трауматичних искустава (KCD 2018, 19).

### **Индивидуализовани приступ дерадикализацији**

Када говоримо о већ радикализованим особама, односно о повратницима са ратишта или домаћим терористима, неопходно је радити на преокретању ефеката насталих услед процеса радикализације. У овом случају више нема говора о превенцији, иако се у великој мери заступају исте вредности које се заступају приликом превентивног деловања. Код лица која су већ радикализована можемо говорити само о превенцији даљег учешћа истих у терористичким актима и о превенцији радикализације других лица од стране њих, било свесно или несвесно. Велико је искушење држава да у овом случају прибегну репресији и да читав проблем, који настаје не само из евидентне опасности коју ова лица представљају по матичне земље, нарочито ЕУ, већ и из тежње повратника и домаћих терориста да избегну детекцију, реше затварањем сваког од наведених лица за које постоји сумња да је имало контакте са ризичним групама. Овакав приступ, иако краткорочно веома ефикасан, није одржив из више разлога. Наиме, лица која се враћају са блискоисточних ратишта настоје управо из страха од полицијско-правосудног апарата матичних земаља да се утопе у маси миграната и тако прођу без идентификације<sup>2</sup>, чиме се читав процес успешне дерадикализације одлаже на неодређено време. Са друге стране, не може се ни подржавати приступ који се базира на предрасудама према етничким групама, у смислу ригоризније контроле постојећих мањинских група

<sup>2</sup> Немачка криминалистичка службе (ВКА), примењују потпуно нови аналитички систем назван Radar-iTE, који представља упитник о социјализацији и става о насиљу. Циљ упитника је прикупљање информација о осумњиченом. Систем би требало да служи за откривање посебно опасних и радикализованих особа, чиме би службе требало да се фокусирају на надзор управо тих особа чиме би процес дерадикализације био усмерен на ова лица. (Цветковић, Вујовић, 2019.,162.)

у државама ЕУ за које се сумња да су извор већег броја домаћих терориста, нити се може претпоставити да су сви повратници са Блиског истока верски и идеолошки фанатици или чланови терористичких организација (Musolino 2019, 15-16).

Иако је опасност од терористичких аката веома реална када се ради о лицима која су на било који начин блиска терористичким идејама, неопходно је прихватити приступ који се базира на сваком појединачном случају посебно. Потенцијалне кандидате за дерадикализацију неопходно је идентификовати и разврстати. Читава стратегија ЕУ базирана је на осигуравању безбедности грађана, превенцији радикализације уз очување политичких вредности на којима почива Унија, те међународну сарадњу (Kerchove and Höhn 2016, 299). Све три ставке овде улазе у разматрање, при чему се лица морају класификовати на она која су имала контакте са ризичним групама (одлазак на страноратиште или контакт у матичној држави), она која су активно учествовала у борбама, али желе да се одвоје (ослободе) од терористичких идеја, она која нису учествовала у борбама, али доживљавају екстремне идеје као морално исправне (Крстић 2019, 130), те она која су починила злочине. Одржива стратегија борбе против оваквог вида опасности од терористичког напада мора бити заснована на давању могућности лицима, чак и онима која су починила злочине, да се врате нормалном животу кроз неки од програма рехабилитације. Слање свих радикализованих лица у затвор би само одложило проблем (Kerchove and Höhn 2016, 317), а веома вероватно и отворило могућност даље радикализације (Крстић 2019, 122). На прво место, чак и ако постоји неопходност судске процедуре и казнене мере (за лица за која се располаже доказима да су починила злочине), потребно је ставити образовање и реинтеграцију, а не јавну осуду, што је најалост примарна реакција ширих друштвених слојева.

Лица за која се располаже доказима да су починила терористичке злочине свакако морају бити процесуирана, при чему је тешко прикупити податке о броју и идентитету лица која су била у контакту са радикалним групама, а камоли прецизније податке попут рецимо која су се борила на страни ИД, а која на страни коалиције (Govier and Boutland 2020, 104). Оваква ситуација оставља узнемиравајућу могућност да многи терористи неће бити процесуирани или ће бити осуђени на краће казне, а након пуштања из затвора ће и даље представљати претњу. Потешкоће прецизне процене повратника и домаћих терориста као „мекшу” опцију за лица за која не постоје докази о почињеним злочинима, а постоји сумња да су и даље ризични, остављају дискретни мониторинг од стране полицијско-безбедносних и социјалних служби (Kerchove and Höhn 2016, 318). За осуђена лица програми рехабилитације могу бити алтернатива казненој политици или услов ранијег пуштања на слободу, односно могу помоћи да се већ осуђени повратници врате у друштво. У обзир овде треба узимати и ефекат који затворска казна може имати на појединца. Наиме, многи радикализовани појединци ће прихватити све, укључујући и самоубилачку мисију, пре него одлазак у затвор, при чему се одласком у затвор не постиже ништа друго до физичког одвајања лица од групе којој припада. Поред тога треба истаћи да су затвори су велики инкубатори радикализације како за пов-



ратнике, тако и за лица са којима бораве у затвору (Hoffman and Furlan 2020, 12), у вези са чим треба водити рачуна и где лоцирати повратнике или домаће терористе и како и да ли их одвојити од обичних затвореника. Са аспекта дугорочних ефеката треба избегавати затворске казне без психотерапије, односно програме дерадикализације и рехабилитације неопходно је развијати и у затворима, како због лица осуђених за терористичке злочине, тако и због ране детекције радикализације међу осталим затвореницима. Програме рехабилитације и дерадикализације неопходно је осмислити и како би се избегло слање огромног броја радикализованих у затвор и последично губљење контроле над онима који су још увек на слободи из страха управо од затворске казне, као што је био случај са муџахединима у Авганистану, који управо због страха од казнене политике матичних држава никада нису реинтегрисани у исте, већ су након завршетка рата са СССР-ом само наставили са активностима на другим ратиштима (Kerchove and Nöhn 2016, 317).

### **Мултисекторски приступ као основа успешне рехабилитације и реинтеграције**

За успешну борбу са проблемом безбедносне претње коју представљају радикализовани појединци неопходан је ангажман целокупног друштва, али и разумевање начина на који терористичке организације функционишу, као и мотивације лица за придруживање идеологији тероризма. Кључна ставка у овоме је разумевање и заустављање процеса регрутације, односно психолошке, емотивне и културне привлачност радикалних идеја, те мотивације и стратегије које регрутери користе како би мобилисали погодне појединце (Institute for Economics & Peace [IEP] 2020, 5). Најчешће се у овом процесу користи конфликт идентитета у метама радикализације, било да су то повратници који по повратку са ратишта одржавају јаке емотивне везе са терористичком организацијом (при чему разлог за ово може бити разочарање повратком у „обичан” живот након узбудљивог и глорификованог живота) или лица у процесу трансформације у домаће терористе. Често се као мотив наводи дихотомија бес - емпатија. У овом контексту бес представља бес због страдања недужних/сународника/слабих, односно неки вид идентификације са групом којој се придружује. Са друге стране емпатија се односи на саосећање са угроженима (Frenett and Silverman 2016, 65), али и на лажну емпатију коју пројектују врбоватељи и други субјекти радикализације према метама радикализације. Већ поменута идеологија, такође представља снажан мотив за потенцијалне терористе, при чему идеолошка компонента не мора нужно имати и религијску црту (70). Потрага за идентитетом се јавља, нарочито код грађана Западных земаља, који по повратку истичу припадност оружаним снагама као припадност заједници (живот у камповима), коју доживљавају као интернационалну заједницу, односно револуцију вредну жртве. Повратници, посебно Европљани, истичу и другарство као примарну позитивну страну и пореде исто са површним друштвеним релацијама на Западу (73). Бес изазван наводима медија о дешавањима на простору који насељавају лица која потенцијална мета иден-

тификује као блиске себи представља емоционалну „удицу”, која је ефикасна без обзира на степен објективности и проверености сазнања, при чему је пожељно и слагање, или барем одсуство конфронтације, са идеологијом групе (74).

Како би поразило идеју тероризма, што једино представља дугорочно решење овом проблема, друштво мора прихватити приступ заснован на првом месту на добрим односима и отвореној комуникацији са ризичним заједницама и појединцима. Успешни приступ дерадикализацији мора се базирати на људској интеракцији и заједници која игра кључну улогу у давању подршке појединцу који је спреман да се ослободи утицаја радикалних идеја (KCD 2018, 139). Сами програми дерадикализације заступају мултидисциплинарни приступ путем којег се процењује свако радикализовано лице, након чега се у сарадњи са разним службама врше циљане интервенције. Као битни за успешну рехабилитацију појединаца наводе се индивидуализовани приступ, менторство, реадмисија у образовни систем, повезивање са породицом, проток информација и размена знања између држава, као и изградња контра-наратива заснованог на објективним подацима и сагледавању ширег контекста (98). Улога породице, локалне заједнице и организација цивилног друштва су од немерљивог значаја, нарочито за процес менторства, који се налази у корену већине успешних програма дерадикализације (RAN 2017, 22).

Један од начина на који су земље ЕУ покушале да реше проблем прецизне идентификације потенцијално радикализованих појединаца је процес анонимизације. На овај начин се лица која се укључују у процес дерадикализације штите од потенцијалних злоупотреба њихових података, при чему се из објективних разлога води рачуна и о њиховој физичкој безбедности (KCD 2018, 29). Процес анонимизације никако не значи и амнестију од почињених злочина. Наиме на овом питању ЕУ је заузела веома чврст став са намером превенције случајева радикализације. Уведена је криминализација не само терористичких аката, већ и пасивне регрутације, пасивне улоге у обуци, путовања у иностранство у сврху припреме, организације или извођења, односно учешћа, у терористичком акту или обуци, прикупљања или обезбеђивања из сопствених извора средстава за наведена путовања, као и организовања или логистичке подршке оваквом путовању, па чак и оправдавања или подстрекивања на тероризам путем интернета и сл. (Govier and Boutland 2020, 100).

## **Програми дерадикализације**

Када говоримо о програмима дерадикализације треба нагласити да је крајњи циљ измена нечијих идеја, што је веома тежак и дуг процес, при чему није неуспех ни постизање одвајања, које за циљ има промене у нечијем понашању, односно укидање насиља као средства за наметање сопствених идеја код радикализованих лица (Govier and Boutland 2020, 96). Међу земљама ЕУ Немачка се истиче по броју успешних програма дерадикализације и подршке потенцијалним жртвама радикализације.

Један од најуспешенијих програма је дански Орхус (Aarhus), који обухвата и рану превенцију и излазне програме. У контексту излазних програма Орхус је усмерен на радикализоване појединце који су потенцијални извршиоци политички или верски мотивисаних терористичких аката. Циљ програма је ефикасна реинтеграција радикализованих особа у друштво у сврху чега овај приступ укључује активности на успостављању поверења у власт и стварању поузданих линија комуникације измађу повратника и локалне управе, као и здравствену бригу, психолошко саветовање, менторство, подршку породици и помоћ при образовању, аплицирању за посао и сл. (Danish Institute for International Studies [DIIS] 2015, 18). Рад на превенцији у оквиру овог програма базира се на успешном дијалогу са верским заједницама што је допринело значајном смањењу броја страних бораца који одлазе са подручја Орхуса (Higgins 2014).

Мрежа за спречавање насиља у Немачкој је НВО која ради са младим људима наклоњеним насилном екстремизму или верском фундаментализму. Појединци се у овај програм пријављују добровољно и током укупно 23 седмице се састају једном недељно у малим групама у којима су активности усмерене на дерадикализацију кроз спој грађанског образовања и педагошке обуке са обуком за борбу против насиља. Овај приступ обухвата и рад са процесуираним екстремистима, који почиње у року од пет месеци по почетку затворске казне и наставља се и након изласка на слободу. Такође програм пружа подршку породици радикализоване особе, као и услугу менторства самом појединцу. Према интерној евалуацији пројекта овај програм се може сматрати успешним, с обзиром да стопа повратништва износи свега 5%, а одустајања 2% (RAN 2016, 6).

Посебно место међу приступима радикализованим појединцима представља PREVENT концепт дерадикализације, који је део британске антитерористичке стратегије CONTEST, са циљем спречавања појединаца да постану терористи или да пружају подршку тероризму. PREVENT се бави свим облицима тероризма, са приоритетом на националној безбедности Велике Британије, при чему обухвата и интервенисање у сврху пресецања деловања лица детектованих од стране безбедносног сектора као потенцијалних извршилаца терористичких аката. Као тренутно највећа претња по безбедност Велике Британије истичу се групе и појединци који деле насилну исламистичку идеологију (Крстић 2019, 127). CONTEST као јединствена стратегија обухвата све аспекте антитероризма (превенцију, заштиту и припреме за напад, као и последице истог). Ова стратегија одбацује једнострану приступ као неадекватан, будући да у актуелном тренутку претња тероризма долази из локалне заједнице, при чему аспекти ратног модела, посебно употреба војске, нису обухваћени овом стратегијом (Крстић 2019, 130).

## **Закључна разматрања**

Успешно супротстављање феномену радикализације и опасностима које исти доноси почива на мултисекторском промишљеном и дугорочном приступу, који се у већини земаља огледа у некој форми националне стратегије. У ову

сврху неопходно је базирати приступ дерадикализацији на научним истраживањима, едукацији јавности и породице, која има посебно место у процесу превенције радикализације, обезбеђивању анонимности жртава радикализације, јачању локалне заједнице и њене улоге у превенцији и дерадикализацији, те раду на родној равноправности и отварању могућности у оквиру образовног система и тржишта рада, поготово за млађа лица. Такође, неопходно је прецизно одредити приоритете државне и интернационале политике, нарочито на плану изградње контра-наратива, односно позитивне пропаганде и са њом повезане улоге званичних верских ауторитета у позитивном контексту делегитимизације радикалних ставова којима се терористичке организације служе, као и јачања међудржавне сарадње безбедносних структура и социјалних служби. Неутралисање опасности од радикалованих појединаца, на првом месту повратника са ратишта и домаћих терориста, зависи у великој мери од критичког и објективног приступа базираног на националом дијалогу и приступу који се заснива на развијеним програмима, који обухватају идентификацију радикалованих лица, мере превенције и интервенције, а усмерени су на ефикасно и ненасилно остваривање циљева друштва и појединца.

## Литература

1. Musolino, Santina. 2019. "The European Union and the Preventing Radicalisation and Terrorism Policy." In *Preventing Radicalisation and Terrorism in Europe: A Comparative Analysis of Policies*, eds. Maria Luisa Maniscalco and Valeria Rosato, 2-24. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
2. Hoffman, Adam and Furlan Marta. 2020. *Challenges Posed By Returning Foreign Fighters*. Washington, D.C: George Washington University.
3. Крстић, Марко. 2019. „Нови приступ у сузбијању радикализма и насилног екстремизма као увода у тероризам.” *Ревизија за криминологију и кривично право* 1/19: 121-136.
4. Pokalova, Elena. 2020. *Returning Islamist Foreign Fighters: Threats and Challenges to the West*. London: Palgrave Macmillan.
5. Симеуновић, Драган. 2016. „Исламска држава (ИСИЈ, ИСИС, ДАЕШ)”, *Национална безбедност*, бр. 3/2016, Академија за националну безбедност, Београд, 2016.
6. Strazzari, Francesco. 2016. "Foreign Fighters as a Challenge for International Relations Theory." In *Foreign Fighters under International Law and Beyond*, eds. Andrea de Guttry, Francesca Capone and Christophe Paulussen, 49-62. The Hague: Asser Press. DOI 10.1007/978-94-6265-099-2.
7. Holtgrave, Lindsey. 2012. "The Politics of Identity: The Roots of Radicalization and Home-grown Terrorism Amongst Second and Third Generation Immigrants in Europe." Master's thesis. University of North Carolina.
8. Precht, Tomas. 2007. *Home grown terrorism and Islamist radicalisation in Europe*. København: Danish Ministry of Justice.
9. Comolli, Virginia. 2020. "Q&A: What has become of ISIS' foreign fighters?" *The International Institute for Strategic Studies*. Последњи приступ:

- 14.02.2021. године. <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2020/06/csdp-isis-foreign-fighters>.
10. Цветковић, Н., Вујовић, Д., 2019., „Експанзија тероризма у Западној Европи у светлу мигрантске кризе”, Политичка ревија 3/2019, 151-168.
  11. Speckhard, Anne and Shajkovci Ardian. 2018. “The Balkan Jihad Recruitment to Violent Extremism and Issues Facing Returning Foreign Fighters in Kosovo and Southern Serbia.” *Soundings* (Vol. 101, No. 2): 79-109.
  12. Schmid, Alex P. and Tinnes Judith. 2015. „Foreign (Terrorist) Fighters with IS: A European Perspective.” *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague* 6 (no. 8): 1-69. DOI: 10.19165/2015.1.08
  13. Goshi, Anisa and Van Leuven Dallin. 2017. *Sveobuhvatna procena percepcije o radikalizaciji na nivou zajednice na Kosovu*. Priština: RTC consulting.
  14. Kulturni centar DamaD [KCD]. 2018. *Referalni mehanizam za prevenciju i suzbijanje ekstremizma i radikalizma*. Novi Pazar: Kulturni centar DamaD.
  15. Weimann, Gabriel. 2016. “The Emerging Role of Social Media in the Recruitment of Foreign Fighters.” In *Foreign Fighters under International Law and Beyond*, eds. Andrea de Guttry, Francesca Capone and Christophe Paulussen, 77-95. The Hague: Asser Press. DOI 10.1007/978-94-6265-099-2.
  16. Radicalisation Awareness Network Centre of Excellence [RAN]. 2016. *Strani borci povratnici i izazov reintegracije*. Radicalisation Awareness Network.
  17. Govier, Trudy and David Boutland. 2020. „Dilemmas regarding returning ISIS fighters.” *Ethics & Global Politics* 13(2): 93-107. DOI: 10.1080/16544951.2020.1756562.
  18. Stephens, William and Stijn Sieckelink. 2020. “Being resilient to radicalisation in PVE policy: a critical examination.” *Critical Studies on Terrorism* 13(1): 142-165. DOI: 10.1080/17539153.2019.1658415.
  19. United Nations Development Programme [UNDP]. 2016. *Preventing Violent Extremism Through Promoting Inclusive Development, Tolerance And Respect For Diversity*. New York: United Nations Development Programme.
  20. Radicalisation Awareness Network Centre of Excellence [RAN]. 2017. *Odgovori povratnicima: Inostrani teroristički borci i njihove porodice*. Radicalisation Awareness Network.
  21. Šaranović, Nikola B. 2020. “Montenegro: Religion in Prisons.” In *Religion and Prison: An Overview of Contemporary Europe*, eds. Julia Martínez-Ariño and Anne-Laure Zwillig, 257-268. New York: Springer Nature. DOI: 10.1007/978-3-030-36834-0\_16
  22. Kerchove, Gilles de and Christiane Höhn. 2016. “The Regional Answers and Governance Structure for Dealing with Foreign Fighters: The Case of the EU.” In *Foreign Fighters under International Law and Beyond*, eds. Andrea de Guttry, Francesca Capone and Christophe Paulussen, 299-332. The Hague: Asser Press. DOI 10.1007/978-94-6265-099-2.
  23. Frenett, Ross and Tanya Silverman. 2016. “Foreign Fighters: Motivations for Travel to Foreign Conflicts.” In *Foreign Fighters under International Law and Beyond*, eds. Andrea de Guttry, Francesca Capone and Christophe Paulussen, 63-76. The Hague: Asser Press. DOI 10.1007/978-94-6265-099-2.

24. Institute for Economics & Peace [IEP]. 2020. *Global Terrorism Index 2020: Measuring the Impact of Terrorism*. Sydney: Institute for Economics & Peace.
25. Danish Institute for International Studies [DIIS]. 2015. *An Introduction to the Danish Approach to Countering and Preventing Extremism and Radicalization*. Copenhagen: Danish Institute for International Studies.
26. Higgins, Andrew. 2014. "For Jihadists, Denmark Tries Rehabilitation." *The New York Times*, 13. децембар 2014.
27. Грбић, Зоран С. и Бориша Лечић. 2020. „Експанзија исламистичког тероризма у другој половини 20. века.” *Култура полиса XVII* (42): 83-97.

## **DERADICALIZATION OF RETURNING FOREIGN FIGHTERS AND HOMEGROWN TERRORISTS**

**Summary:** In the last couple of years, with the proliferation of the Migrant Crisis and the defeat of the Islamic State, the return of the foreign fighters, who went from Europe to the Caliphate and joined the local conflict, as well as the problem of the homegrown terrorism have become the focal point of almost all national security strategies of European countries. The situation that followed drove the authors to set the possible approaches to solving this challenge to European security as a goal for their research. The subject of this article encompasses the process of deradicalization, as the only humane way to deal with the problem at hand, as well as the process of radicalization, as necessary for understanding the formation of the individuals that pose a threat to the security of Europe. The article also tackles the preventive work directed at those social groups that are deemed susceptible to radicalization, as well as the use of individualized and holistic approach to the radicalized individuals. Special consideration is given to the programs of deradicalization as a form of institutionalized way of dealing with this type of a security risk. In the conclusion the authors give their own view of what is the most adequate approach when working with radicalized individuals and the role of certain elements of society in it.

**Keywords:** deradicalization, radicalization, foreign fighters, homegrown terrorism, deradicalization programs, phases of radicalization

### **Introduction**

Mass mobilization of foreign fighters, who have moved from the countries of the Middle East and North Africa, as well as from Western European countries, to Syria since the beginning of the armed conflicts in this country, as well

---

\* danilovujovic86@gmail.com

as the mass movement of civilians with war-torn areas of the Middle East and North Africa to Western Europe and the continuous evolution of the terrorist threat has returned the focus of European security forces, state institutions and civil society to the problems of finding, neutralizing in terms of security and caring for the returnees and detecting and neutralizing homegrown terrorists (Mussolino 2019, 15). These security risks have arisen under the influence of radicalization agents, to whom the development of communication technologies and the chaos of the already mentioned conflicts and the Migrant Crisis have largely opened up opportunities for effective action. At the root of the new problems are the notions of recruitment and radicalization, as a driver of individuals in the direction of joining or assisting terrorist organizations, whether they are foreign fighters, meaning the persons who have joined the now territorially extinct Islamic State, or domestic terrorists who pose a timed threat to civilians from their surroundings. The second area of risk, for which the phenomenon of the Migrant Crisis has been crucial for decades, is the returnees, the just mentioned foreign fighters, who return to the territories of their home countries after the defeat of the Islamic State, and who as such put the entire security and social system at an unprecedented test. When solving such challenges, it is necessary to develop systems for detecting persons, isolating those for whom data are available that they have directly or indirectly participated in the commission of terrorist crimes, but also their humane neutralization, prosecution and deradicalization, through an effective and humane prevention program as the long-term solution to the mentioned security problems, because only without the possibility of creating new fighters can we talk about the defeat of terrorism.

### **The Threat from Radicalized Individuals**

When speaking about the security challenges of the Migrant Crisis in the period after the defeat of the Caliphate in 2019, we must first take into consideration the possibility of returning foreign fighters from the Syrian battlefield to their home countries (Hoffman and Furlan 2020, 2), with a special look at the transit of these persons through the territory of the Republic of Serbia. Parallel with the returnees, the most serious challenge is the so-called domestic or homegrown terrorism, which, after the attack in London in 2005, made it clear to the world public that the danger of terrorism had become general and that any member of the local community could be a terrorist (Krstić 2019, 130). The phenomenon of foreign fighters has been present in public since the conflict in Afghanistan in the 1980s and refers to the departure of extremists to battlefields around the world as a threat to global security (the same extremists later participated in other battlefields, such as BiH). (Pokalova 2020, 12). The rise of this phenomenon coincides with the period of expansion of Islamist terrorism and the simultaneous disappearance of left-wing and right-wing terrorism in Europe



(Grbić and Lečić 2020, 86). The development of modern technologies, in the first place transport and communication networks at the global level have had a favorable effect on the proliferation of this phenomenon, especially from the point of view of recruitment and radicalization of potential fighters. It is estimated that about 40,000 foreign fighters have joined the Islamic State in the past six years, of which almost 5,000 are from Europe (Comolli 2020), of which about 1,000 are from the Balkans, or around 20% of the total number (Simeunović 2016). The largest “exporters” are Germany, France and Great Britain, and in relation to the number of inhabitants, Belgium, Denmark and Sweden. However, the reasons for the expansion of the number of foreign fighters, who go abroad to commit, aid or abet terrorist acts or participate in terrorist training, should be sought in the violent dynamics of global politics that contributed to the emergence of specific transnational identities, hybrid regional orders and new nationalisms (Kurds, Palestinians, Balkans) (Strazzari 2016, 61).

Homegrown terrorists, on the other hand, are often members of the second or even third generation of immigrants (Holtgraves 2012, 9), who, driven by psychological or ideological motives, fall under the influence of recruiters, who work for terrorist organizations (Precht 2007, 38). These individuals can also be radicalized through contacts with returnees from the battlefield, and they represent the greatest unknown when it comes to the security sector, since it is almost impossible to identify them. With the loss of territory and the continuation of migration to the EU, the Islamic State will increasingly turn to this domestic terrorism (Speckhard and Shajkovci 2018, 95). The danger of homegrown terrorism and its unpredictability have made it clear that a unilateral approach is no longer sufficient, that is, that the integration of all aspects of anti-terrorism is necessary.

### **Characteristics of the Radicalization Process**

Considering both phenomena, foreign fighters who eventually become returnees, and homegrown terrorists, we come to the conclusion that both in their development from an anonymous individual to a terrorist go through a number of stages. Among these phases, the most important and common are: 1) radicalization and recruitment, 2) activation and 3) deradicalization and reintegration.<sup>1</sup>

As the initial stage of transformation of an individual into an active participant in the terrorist fight, the phase of radicalization and recruitment is essen-

---

<sup>1</sup> In mid-December 2014, members of the World Counter-Terrorism Forum (GCTF), an association of 30 countries and the EU, met in Marrakesh under the joint chairmanship of Morocco and the Netherlands. The key steps needed to implement the Resolution 2178 of the UN Security Council from September 2014 were highlighted. The steps mentioned refer to radicalization to violent extremism, recruitment and aiding, travel and combat, return and reintegration. (Schmid and Tinnes 2015, 45)

tial for perceiving and understanding the security challenge posed by returnees and homegrown terrorists. Radicalization is “a process during which an individual or a group adopts extreme political, social, or religious ideals and aspirations that reject or undermine the *status quo* or undermine contemporary ideas and expressions of freedom of choice” (Goshi and Van Leuven 2017, 12). Although it is usually the first step towards the use of violence as a means to achieve political goals (terrorism), we cannot make a generalizing conclusion about the process of radicalization, given that it is an individual process involving several factors and is strongly influenced by group dynamics and wider social circumstances (Cultural Center DamaD [KCD] 2018, 17). Radicalization, if not linked to violence or other illegal acts such as incitement to hatred, does not pose a social threat (2).

As a process that largely coincides with radicalization, although they are not interchangeable terms, recruitment enables terrorist organizations to actively control the flow of persons through their organizational structure. Recruitment itself is a multi-stage process based on a gradual transition, with a significant role of the media, from online platforms and social networks to more traditional forms such as television and radio, the procedure of scanning the population (determining which part of it has access to the media through which recruiting is carried out), identification of potential targets (among the already scanned population), definition of necessary approaches and techniques, ideological transformation, all the way to the phase of activation or execution of a terrorist act or going to a foreign battlefield. Recruiters are very successful in exploiting psycho-social factors that affect individuals who are subject to radicalization, with the so-called self-radicalization often occurring, which after establishing a pattern of behavior primarily through online sources leads to strengthening ties with group ideology chain radicalization, in which radicalization targets affect new potential targets (Weimann 2016, 81-82).

The transformation of an individual into a terrorist is a process that brings with it certain changes, both in the individual himself and in the eyes of the public. Among the signs of radicalization are: 1) change in appearance, manner of dress and linguistic expression; 2) name change; 3) change of attitudes and behavior towards others; 4) significant change of interest; 5) sudden change of circle of friends, separation from family and long-term friends, sudden conflicts at school and leaving it; 6) termination of communication with previous authorities and citing new authorities; 7) following of radical/extreme content on social media; 8) closedness and expression of dissatisfaction; 9) intolerance of others; 10) increased irritability and aggression, especially in situations when certain attitudes are disputed; 11) approval of violence and disrespect for women (misogynistic attitudes) (KCD 2018, 18).

There are various factors that influence the acceptance of radical, primarily religious, ideas by individuals. Although very influential, factors of socio-economic character are not the only ones that act on the mentioned persons, but

in most cases they act synergistically with the internal factors of the character of the individual.

When we talk about the factors that influence radicalization, we can form two framework units: incentive factors (*push factors*) and attraction factors (*pull factors*). Incentive factors are negative social, cultural and political characteristics of the social environment that affect the individual and push him on the path of radicalization: reaction to traumatic experiences, marginalization, inequality, discrimination, persecution or perception of persecution, gap between personal/collective desires and opportunities, personal crisis identity, lack of life goals and perspectives, limited access to quality and relevant education, denial of rights and civil liberties, unresolved historical, political conflicts and other socio-economic injustices. Attraction factors are forces that can be attractive to potential terrorists. They act as a link and attraction for inclusion in radical groups, encourage a sense of kinship, heroism, adventure, economic gain and self-awareness, and can be: ideology (directing guilt to others), charismatic leader, safe place, well-organized group of clear discourse and efficient program, income and/or employment in exchange for membership. Both types of factors are rarely decisive in themselves, but act together (Schmid and Tinnes 2015, 38).

### **Deradicalization as a Security Concept**

At the heart of deradicalization, as a starting point for the successful reintegration of the individual (in our case, returnees from the battlefield or home-grown terrorists), is the process of transforming behavior through a change of ideas, or thought-reform, which terrorism expert Daniel Byman cites as “the most important and at the same time the most difficult to pinpoint” (Byman 2015, 591 as cited in: Hoffman and Furlan, 2020, 9). In this way, demobilized individuals through renunciation of violence acquire the first condition for returning to their home community (Radicalization Awareness Network Center of Excellence [RAN] 2016, 4). The essential dynamics within the process of deradicalization takes place between the latent and manifest part of human behavior on the axis individual-society. This process is in most cases conducted through some kind of deradicalization program. Each of these programs is based on a series of stages that a radicalized individual goes through in their return or separation from terrorism. It is important to emphasize that an individual can be separated from terrorism, physically and emotionally, but this does not mean that he is deradicalized, given that the same individual can still lean towards extreme ideas, believing in their moral correctness (KCD 2018, 139). When we talk about the stages of deradicalization, we can mention several terms such as demobilization, transition, de-escalation, rehabilitation, etc., where each of these terms describes an individual further or closer to participating in a terrorist fight or return to everyday society. Deradicalization programs must be tailored to the individu-

als at any of these stages, as well as the current socio-political and other factors of each individual case (Govier and Boutland 2020, 102).

As a process, deradicalization cannot be limited to the rehabilitation of radicalized individuals and their reintegration into society. Any state that sees the problem of radicalized individuals as strategic must take the position that prevention should be included in the deradicalization process, in addition to the already obvious elements such as intervention and rehabilitation, and long-acting agents based on strengthening the resilience of the local community and society as a whole to the ideas propagated by radical and extremist movements (Schmid and Tinnes 2015, 41). In this way, the spectrum of activities of ideologies that lead to violence is viewed as a whole and is acted upon at every stage of the process of radicalization and recruitment carried out by terrorist organizations. This “holistic approach based on promoting and practicing dialogue” (KCD 2018, 20) is characteristic of most EU countries.

### **Preventive Approach to the Ideological Element of Radicalization**

Prevention as a process of creating conditions for society's resistance to the influences of ideas of violence propagated by terrorist (and other extremist) organizations is the basis of a strategic approach to deradicalization (Stephens and Sieckelinck, 2020, 143). In order for a preventive approach to be successful it must be based on tolerance, non-discrimination, fundamental freedoms and solidarity, as well as dialogue within various religious groups, but also society as a whole. It is also necessary to take initiatives on education, professional development, business opportunities and social integration for individuals from vulnerable social groups. In this context, it is essential to determine which part of the population is at risk for radicalization, and efforts should be made to avoid the influence of prejudice and profiling of certain social groups (United Nations Development Program [UNDP] 2016, 5). Namely, the identification of at-risk individuals, which is important for a broader framework than prevention, must be based on communication through which there is a gradual establishment of trust and acceptance as a basis for long-term positive approach to the case (Radicalization Awareness Network Center of Excellence [RAN] 2017, 50).

The long-term goals of the prevention approach in the fight against extreme ideas of terrorist organizations include a developed security culture of the population, which through the possession of specific knowledge, skills and abilities as well as the adoption of appropriate attitudes, enables adequate response of individuals and society as a whole to radicalization challenges (KCD 2018, 139). Early identification of causes and factors conducive to the spread of ideas of radicalization and violence, as well as early identification of target groups and methods used by radicalization agents also fall into the category of strategic goals of deradicalization. Finally, we must add the development of strategic

communication skills, as well as the successful reintegration of radicalized individuals (10).

As a strategic goal, the identification of individuals and groups at risk from the point of view of susceptibility to radical ideas of terrorist groups is imposed as an initial step in the prevention of radicalization (Šaranović 2020, 264). The example of returnees from the battlefield shows how the environment, especially the one that takes a condemning attitude towards these people, can cause a feeling of rejection and ostracism, which makes these people ideal targets for further radicalization of themselves and those with whom they come into contact. The characteristics that individuals susceptible to radicalization exhibit can be determined with a high degree of precision, and it is not necessary for every at-risk person to exhibit all the characteristics from this group. In the first place, these are people who search for identity, that is, they express a kind of identity crisis through the search for the group to which they will belong, and they often reject their home social group. Also, these are persons who are separated from a wider group that belongs to their culture or religious affiliation. This separation does not have to be real, it is enough that it is perceived by the risk individual or group as real. Such persons further often express dissatisfaction with their own position in society and have difficulties in social interaction, where they may suffer, or perceive to suffer, racism and discrimination, while themselves believing in rigid gender stereotypes and privileges of men. It is possible that these people have serious family problems, as well as traumatic experiences. Also, they often show a lack of empathy, positive attitudes towards aggressive behavior, lack of self-esteem and difficulty in understanding the consequences of their activities, which may or may not be a consequence of the mentioned traumatic experiences (KCD 2018, 19).

### **An Individualized Approach to Deradicalization**

When discussing the already radicalized persons, i.e. returnees from the battlefield or homegrown terrorists, it is necessary to work on reversing the effects caused by the process of radicalization. In this case, there is no more talk of prevention; although to a large extent the same values are represented that are represented during preventive action. With persons who are already radicalized, we can only talk about the prevention of their further participation in terrorist acts and the prevention of the radicalization of other persons by them, either consciously or unconsciously. It is a great temptation for states to resort to repression in this case and to solve the whole problem, which arises not only from the obvious danger that these people pose to their home countries, especially the EU, but also from the tendency of returnees and homegrown terrorists to avoid detection. This approach, although very effective in the short term, is not sustainable for several reasons. Namely, persons returning from the Middle East

battlefields try to drown in the mass of migrants out of fear of the police-judicial apparatus of their home countries and thus pass without identification<sup>2</sup>, thus delaying the whole process of successful deradicalization indefinitely. On the other hand, an approach based on prejudice against ethnic groups, in terms of more rigorous control of existing minority groups in EU countries suspected of being the source of a large number of homegrown terrorists, cannot be supported, nor can it be assumed that all returnees from the Middle East are religious and ideological fanatics or members of terrorist organizations (Mussolino 2019, 15-16).

Although the danger of terrorist acts is very real when it comes to persons who are in any way close to terrorist ideas, it is necessary to adopt an approach based on each individual case. Potential candidates for deradicalization need to be identified and classified. The entire EU strategy is based on ensuring the security of citizens, preventing radicalization while preserving the political values on which the Union is based, and international cooperation (Kerchove and Höhn 2016, 299). All three items are considered here, with individuals having to be classified into those who have had contact with at-risk groups (going to a foreign battlefield or contact in their home country), those who have actively participated in the fighting but want to separate from terrorist ideas, those who did not participate in the fighting, but perceive extreme ideas as morally correct (Krstić 2019, 130), and those who committed crimes. A sustainable strategy to combat this type of threat of a terrorist attack must be based on enabling individuals, even those who have committed crimes, to return to normal life through some of the rehabilitation programs. Sending all radicalized persons to prison would only delay the problem (Kerchove and Höhn 2016, 317), and very likely open the possibility of further radicalization (Krstić 2019, 122). Even if there is a need for court procedure and punitive measures (for persons evidenced to have committed crimes), it is necessary to provide education and reintegration, and not public condemnation, which is unfortunately the primary reaction of wider social strata.

Persons against whom there is evidence that they have committed terrorist crimes must certainly be prosecuted, and it is difficult to collect data on the number and identity of persons who were in contact with radical groups, let alone more precise data such as those who fought on the side of the ISIS, and which on the side of the Coalition (Govier and Boutland 2020, 104). This situation leaves a disturbing possibility that many terrorists will not be prosecuted or will be sentenced to shorter sentences, and after their release from prison will continue to pose a threat. Difficulties in accurately assessing returnees and homegrown terrorists leave discreet monitoring by police, security and social

---

<sup>2</sup> The German Criminal Services (BKA) is applying a completely new analytical system called Radar-iTE, which is a questionnaire on socialization and attitudes about violence. The aim of the questionnaire is to gather information about the suspect. The system should serve to detect particularly dangerous and radicalized persons, which should allow the services to focus on the supervision of precisely those persons, which would direct the process of deradicalization toward these persons. (Cvetković and Vujović 2019, 162.)

services as a “softer” option for individuals for whom there is no evidence of crimes committed, and who are suspected to remain at risk, (Kerchove and Höhn 2016, 318). For convicted persons, rehabilitation programs can be an alternative to penal policy or a condition of early release, or they can help return already convicted returnees to society. The effect that imprisonment can have on an individual should also be taken into account here. Namely, many radicalized individuals will accept everything, including the suicide mission, before going to prison, whereby going to prison achieves nothing but the physical separation of the person from the group to which he belongs. In addition, it should be noted that prisons are major incubators of radicalization for both returnees and prison detainees (Hoffman and Furlan 2020, 12), in context with this it should be taken care about where to locate returnees or domestic terrorists and how and whether to separate them from ordinary prisoners. From the aspect of long-term effects, prison sentences without psychotherapy should be avoided, deradicalization and rehabilitation programs should be developed in prisons, both because of persons convicted of terrorist crimes and because of early detection of radicalization among other prisoners. Rehabilitation and deradicalization programs also need to be devised to avoid sending large numbers of radicalized people to prison and consequently losing control of those still at large for fear of imprisonment, as was the case with the mujahedeen in Afghanistan, who from fear of the penal policy of the home countries were never reintegrated into the same, but after the end of the war with the USSR they only continued with activities on other battlefields (Kerchove and Höhn 2016, 317).

### **Multisectoral Approach as a Basis for Successful Rehabilitation and Reintegration**

In order to successfully fight the problem of the security threat posed by radicalized individuals, it is necessary to engage the entire society, but also to understand the way in which terrorist organizations function, as well as the motivation of people to join the ideology of terrorism. The key item in this is understanding and stopping the recruitment process, i.e. the psychological, emotional and cultural appeal of radical ideas, and the motivations and strategies used by recruiters to mobilize suitable individuals (Institute for Economics & Peace [IEP] 2020, 5). Conflict of identity in the targets of radicalization is most often used in this process, whether they are returnees who maintain strong emotional ties with a terrorist organization after returning from the battlefield (and the reason for this may be disappointment by returning to “ordinary” life after an exciting and glorified life) or persons in the process of transformation into home-grown terrorists. The dichotomy of rage and empathy is often cited as a motive. In this context, rage represents anger over the suffering of innocents/compatriots/weak, that is, some kind of identification with the group a per-

son joins. On the other hand, empathy refers to compassion for the endangered (Frenett and Silverman 2016, 65), but also to false empathy projected by recruiters and other subjects of radicalization towards the targets of radicalization. The already mentioned ideology also represents a strong motive for potential terrorists, whereby the ideological component does not necessarily have a religious element (70). The search for identity occurs, especially among the citizens of Western countries, who, upon their return, emphasize belonging to the armed forces as belonging to a community (life in camps), which they perceive as an international community, i.e. a revolution worthy of sacrifice. Returnees, especially Europeans, also point to camaraderie as the primary positive side and compare it with superficial social relations in the West (73). Anger caused by media allegations about events in the space inhabited by people who a potential target identifies as close to himself/herself is an emotional “hook” which is effective regardless of the degree of objectivity and verification of knowledge, and it is desirable to agree, or at least lack of confrontation, with the group's ideology (74).

In order to defeat the idea of terrorism, which is the only long-term solution to this problem, society must adopt an approach based primarily on good relations and open communication with at-risk communities and individuals. A successful approach to deradicalization must be based on human interaction and community playing a key role in supporting an individual who is willing to free himself from the influence of radical ideas (KCD 2018, 139). The deradicalization programs themselves represent a multidisciplinary approach through which each radicalized person is assessed, after which targeted interventions are performed in cooperation with various services. Individualized approaches, mentoring, readmission to the education system, connection with the family, flow of information and exchange of knowledge between countries, as well as building a counter-narrative based on objective data and understanding the wider context are mentioned as important for successful rehabilitation of individuals (98). The role of the family, local community and civil society organizations is of immeasurable importance, especially for the mentoring process, which is at the root of most successful deradicalization programs (RAN 2017, 22).

One of the ways in which EU countries have tried to solve the problem of precise identification of potentially radicalized individuals is the process of anonymization. In this way, persons involved in the deradicalization process are protected from potential misuse of their data, while for objective reasons, their physical security is taken into account (KCD 2018, 29). The process of anonymization does not mean amnesty from the committed crimes. Namely, the EU has taken a very strong position on this issue with the intention of preventing cases of radicalization. Criminalization has been introduced not only of terrorist acts, but also of passive recruitment, passive role in training, travel abroad for the purpose of preparation, organization or execution, participation in a terrorist act or training, collection or provision from own sources of funds for such trips,



organizing or logistical support for such a trip, and even justifying or inciting terrorism via the Internet, etc. (Govier and Boutland 2020, 100).

### **Deradicalization Programs**

It should be emphasized that the ultimate goal of deradicalization programs is to change someone's ideas, which is a very difficult and long process for radicalized individuals, bearing in mind that even changing the radicalized individual's behavior (in terms of not using violence as a means to achieve political goals) is also considered a success (Govier and Boutland 2020, 96). Among EU countries, Germany stands out for the number of successful deradicalization programs and support for potential victims of radicalization. One of the most successful programs is the Danish Aarhus, which includes both early prevention and exit programs. In the context of exit programs, Aarhus is aimed at radicalized individuals who are potential perpetrators of politically or religiously motivated terrorist acts. The goal of the program is the effective reintegration of radicalized people into society, for which purpose this approach includes activities to establish trust in government and create reliable lines of communication between returnees and local government, as well as health care, psychological counseling, mentoring, family support and education, application for work, etc. (Danish Institute for International Studies [DIIS], 2015, 18). Prevention work under this program is based on successful dialogue with religious communities, which has contributed to a significant reduction in the number of foreign fighters leaving the Aarhus area (Higgins 2014).

The Network for the Prevention of Violence in Germany is an NGO that works with young people prone to violent extremism or religious fundamentalism. Individuals apply to this program voluntarily and meet once a week for a total of 23 weeks in small groups in which activities are aimed at deradicalization through a combination of civic education and pedagogical training with anti-violence training. This approach also includes working with prosecuted extremists, which begins within five months of the beginning of the prison sentence and continues after release. The program also provides support to the family of a radicalized person, as well as a mentoring service for the individual himself. According to the internal evaluation of the project, this program can be considered successful, given that the rate of return is only 5%, and dropouts are 2% (RAN 2016, 6).

A special place among the approaches to radicalized individuals is the PREVENT concept of deradicalization, which is part of the British counterterrorism strategy CONTEST, with the aim of preventing individuals from becoming terrorists or providing support to terrorism. PREVENT deals with all forms of terrorism, with priority on the national security of the United Kingdom, including intervention to prevent the actions of persons detected by the security

sector as potential perpetrators of terrorist acts. Groups and individuals who share a violent Islamist ideology stand out as the biggest threat to the security of Great Britain at the moment (Krstić 2019, 127). CONTEST as a single strategy covers all aspects of counter-terrorism (prevention, protection and preparation for an attack, as well as its consequences). This strategy rejects the one-sided approach as inadequate, since at the moment the threat of terrorism comes from the local community, while aspects of the war model, especially the use of the military, are not covered by this strategy (Krstić 2019, 130).

## Conclusion

Successful counteraction to the phenomenon of radicalization and the dangers it brings is based on a multisectoral, well-thought-out and long-term approach, which in most countries is reflected in some form of a national strategy. To this end, it is necessary to base the approach to deradicalization on scientific research, public and family education, which has a special place in the process of radicalization prevention, ensuring the anonymity of victims of radicalization, strengthening the local community and its role in prevention and deradicalization, as well as supporting gender equality and providing fair opportunities within the education system and the labor market, especially for younger people. It is also necessary to precisely define priorities of both state and international politics, especially concerning the building of counter-narrative or positive propaganda and the related role of official religious authorities in the positive context of delegitimizing radical attitudes used by terrorist organizations, as well as strengthening interstate cooperation of security structures and social services. Neutralizing the dangers of radicalized individuals, primarily returnees from the battlefield and homegrown terrorists, depends largely on a critical and objective approach based on national dialogue and developed programs, which include the identification of radicalized persons, prevention and intervention measures, and are aimed at efficiently and non-violently achieving the goals of society and the individual.

## References

1. Musolino, Santina. 2019. "The European Union and the Preventing Radicalisation and Terrorism Policy." In *Preventing Radicalisation and Terrorism in Europe: A Comparative Analysis of Policies*, eds. Maria Luisa Maniscalco and Valeria Rosato, 2-24. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
2. Hoffman, Adam and Furlan Marta. 2020. *Challenges Posed By Returning Foreign Fighters*. Washington, D.C: George Washington University.

3. Крстић, Марко. 2019. „Нови приступ у сузбијању радикализма и насилног екстремизма као увода у тероризам.” *Ревуја за криминологију и кривично право* 1/19: 121-136.
4. Pokalova, Elena. 2020. *Returning Islamist Foreign Fighters: Threats and Challenges to the West*. London: Palgrave Macmillan.
5. Симеуновић, Драган. 2016. „Исламска држава (ИСИЈ, ИСИС, ДАЕШ)”, *Национална безбедност*, бр. 3/2016, Академија за националну безбедност, Београд, 2016.
6. Strazzari, Francesco. 2016. “Foreign Fighters as a Challenge for International Relations Theory.” In *Foreign Fighters under International Law and Beyond*, eds. Andrea de Guttry, Francesca Capone and Christophe Paulussen, 49-62. The Hague: Asser Press. DOI 10.1007/978-94-6265-099-2.
7. Holtgrave, Lindsey. 2012. “The Politics of Identity: The Roots of Radicalization and Home-grown Terrorism Amongst Second and Third Generation Immigrants in Europe.” Master’s thesis. University of North Carolina.
8. Precht, Tomas. 2007. *Home grown terrorism and Islamist radicalisation in Europe*. København: Danish Ministry of Justice.
9. Comolli, Virginia. 2020. “Q&A: What has become of ISIS’ foreign fighters?” *The International Institute for Strategic Studies*. Последњи приступ: 14.02.2021. године. <https://www.iiss.org/blogs/analysis/2020/06/csdp-isis-foreign-fighters>.
10. Цветковић, Н., Вујовић, Д., 2019., „Експанзија тероризма у Западној Европи у светлу мигрантске кризе”, *Политичка ревија* 3/2019, 151-168.
11. Speckhard, Anne and Shajkovi Ardian. 2018. “The Balkan Jihad Recruitment to Violent Extremism and Issues Facing Returning Foreign Fighters in Kosovo and Southern Serbia.” *Soundings* (Vol. 101, No. 2): 79-109.
12. Schmid, Alex P. and Tinnes Judith. 2015. „Foreign (Terrorist) Fighters with IS: A European Perspective.” *The International Centre for Counter-Terrorism – The Hague* 6 (no. 8): 1-69. DOI: 10.19165/2015.1.08
13. Goshi, Anisa and Van Leuven Dallin. 2017. *Sveobuhvatna procena percepcije o radikalizaciji na nivou zajednice na Kosovu*. Priština: RTC consulting.
14. Kulturni centar DamaD [KCD]. 2018. *Referalni mehanizam za prevenciju i suzbijanje ekstremizma i radikalizma*. Novi Pazar: Kulturni centar DamaD.
15. Weimann, Gabriel. 2016. “The Emerging Role of Social Media in the Recruitment of Foreign Fighters.” In *Foreign Fighters under International Law and Beyond*, eds. Andrea de Guttry, Francesca Capone and Christophe Paulussen, 77-95. The Hague: Asser Press. DOI 10.1007/978-94-6265-099-2.
16. Radicalisation Awareness Network Centre of Excellence [RAN]. 2016. *Strani borci povratnici i izazov reintegracije*. Radicalisation Awareness Network.
17. Govier, Trudy and David Boutland. 2020. „Dilemmas regarding returning ISIS fighters.” *Ethics & Global Politics* 13(2): 93-107. DOI: 10.1080/16544951.2020.1756562.

18. Stephens, William and Stijn Sieckelinck. 2020. "Being resilient to radicalisation in PVE policy: a critical examination." *Critical Studies on Terrorism* 13(1): 142-165. DOI: 10.1080/17539153.2019.1658415.
19. United Nations Development Programme [UNDP]. 2016. *Preventing Violent Extremism Through Promoting Inclusive Development, Tolerance And Respect For Diversity*. New York: United Nations Development Programme.
20. Radicalisation Awareness Network Centre of Excellence [RAN]. 2017. *Odgovori povratnicima: Inostrani teroristički borci i njihove porodice*. Radicalisation Awareness Network.
21. Šaranović, Nikola B. 2020. "Montenegro: Religion in Prisons." In *Religion and Prison: An Overview of Contemporary Europe*, eds. Julia Martínez-Ariño and Anne-Laure Zwillig, 257-268. New York: Springer Nature. DOI: 10.1007/978-3-030-36834-0\_16
22. Kerchove, Gilles de and Christiane Höhn. 2016. "The Regional Answers and Governance Structure for Dealing with Foreign Fighters: The Case of the EU." In *Foreign Fighters under International Law and Beyond*, eds. Andrea de Guttry, Francesca Capone and Christophe Paulussen, 299-332. The Hague: Asser Press. DOI 10.1007/978-94-6265-099-2.
23. Frenett, Ross and Tanya Silverman. 2016. "Foreign Fighters: Motivations for Travel to Foreign Conflicts." In *Foreign Fighters under International Law and Beyond*, eds. Andrea de Guttry, Francesca Capone and Christophe Paulussen, 63-76. The Hague: Asser Press. DOI 10.1007/978-94-6265-099-2.
24. Institute for Economics & Peace [IEP]. 2020. *Global Terrorism Index 2020: Measuring the Impact of Terrorism*. Sydney: Institute for Economics & Peace.
25. Danish Institute for International Studies [DIIS]. 2015. *An Introduction to the Danish Approach to Countering and Preventing Extremism and Radicalization*. Copenhagen: Danish Institute for International Studies.
26. Higgins, Andrew. 2014. "For Jihadists, Denmark Tries Rehabilitation." *The New York Times*, 13. децембар 2014.
27. Грбић, Зоран С. и Бориша Лечић. 2020. „Експанзија исламистичког тероризма у другој половини 20. века.” *Култура полиса XVII* (42): 83-97.